

ΣΥΝΔΙΚΑΤΑ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1990-2004

Χριστόφορος Βερναρδάκης, λέκτορας του Πανεπιστημίου Κρήτης
(Τμ. Πολιτικής Επιστήμης)

Κωνσταντίνος Μαυρέας, αναπλ. καθηγητής του ΤΕΙ Καλαμάτας
(Τμ. Διοίκησης Μονάδων Υγείας-Πρόνοιας)

Βασίλης Πατρώνης, επίκ. καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών
(Τμήμα Οικονομικών Επιστημών)

Εισαγωγή

Αποτελεί, ίσως, κοινή διαπίστωση τα τελευταία χρόνια το γεγονός ότι οι κυρίαρχες πολιτικές που εφαρμόζονται στην αγορά εργασίας στηρίζονται στην απορρύθμιση των παραδοσιακών εργασιακών σχέσεων, στην ενσωμάτωση των ευέλικτων μορφών ελαστικής απασχόλησης, στην υποαπασχόληση, στη «δημιουργική αξιοποίηση» της δομικής ανεργίας και στην εξασθένηση του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Οι νέες αυτές συνθήκες επιτείνουν, όπως είναι φυσικό, την ανασφάλεια των εργαζομένων, πόσο μάλλον που εμπεριέχουν οργανικά τα στοιχεία της εξατομίκευσης των εργασιακών σχέσεων και της συμπίεσης των αποδοχών και, προφανώς, μειώνουν τη διαθεσιμότητα για συλλογική (συνδικαλιστική ή πολιτική) δράση. Το σημερινό περιβάλλον στην αγορά εργασίας είναι φανερό ότι λειτουργεί ανταγωνιστικά στις συνθήκες διατήρησης (ή) και ανάπτυξης της συλλογικής διαπραγμάτευσης. Το γεγονός αυτό έχει επιπτώσεις στην εκπροσώπηση των εργαζομένων και, κατ' επέκτασιν, στην εμβάθυνση της κρίσης των συνδικάτων ως θεσμών εκπροσώπησης των μισθωτών εργαζομένων.

Η κρίση των συνδικάτων επικεντρώνεται, κυρίως, στη συρρίκνωση της κοινωνικής τους βάσης και, κατά συνέπεια, στον περιορισμό της νομιμοποιητικής τους βάσης. Για τα ζητήματα αυτά η σχετική βιβλιογραφία είναι αρκετά πλούσια. Η μείωση της συμμετοχής των εργαζομένων στα συνδικάτα αποδίδεται σε αιτίες δομικές, κυκλικές και θεσμικές, όπως το επίπεδο απασχόλησης και διασφάλισης έναντι της ανεργίας, ο βαθμός αντιπροσωπευτικότητας των εργαζομένων από τα συνδικάτα, ο βαθμός συγκεντροποίησης των συνδικάτων¹, ο βαθμός της δημόσιας απασχόλησης² και η συμμετοχή των εργαζομένων

1. Ο βαθμός συγκεντροποίησης είναι απαραίτητος στα συνδικάτα, προκειμένου να επιτύχουν την αναγνώριση και ισχυροποίησή τους, καθώς έχει διαπιστωθεί ότι η εργατική συμμετοχή είναι υψηλότερη εάν τα συνδικάτα υπερασπίζονται κεντρικούς συλλογικούς θεσμούς.

2. Όπως είναι γνωστό, η συμμετοχή στα συνδικάτα του δημόσιου τομέα είναι μεγαλύτερη από εκείνη του ιδιωτικού στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.

στις απεργίες. Η συμμετοχή των εργαζομένων στα συνδικάτα επηρεάζεται επίσης και από τις τοπικές ιδιομορφίες στην αγορά εργασίας, αφού στις περισσότερες χώρες του «δυτικού» κόσμου αρκετές κατηγορίες εργαζομένων, όπως οι γυναίκες, οι νέοι εργαζόμενοι, οι υποαπασχολούμενοι κ. ά. δεν συμμετέχουν καθόλου ή συμμετέχουν ελάχιστα στα συνδικάτα (Checchi-Visser 2001, 7-13). Η σύγχρονη έρευνα έχει προτείνει και άλλες εναλλακτικές ερμηνείες σχετικά με τη δυναμική της συνδικαλιστικής πυκνότητας, οι οποίες μπορούν να συνοψισθούν στις εξής κατηγορίες: α) οικονομικοί κυκλικοί παράγοντες, όπου τυπικά συμπεριλαμβάνονται η ανεργία και οι δείκτες πληθωρισμού, β) σύνθετα αποτελέσματα, όπως η συμμετοχή του πρωτογενούς, δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα στο σύνολο της οικονομίας και η αντίστοιχη, βέβαια, απασχόληση, η ηλικία, το φύλο και το επίπεδο εκπαίδευσης της εργατικής δύναμης, και γ) ορισμένες θεσμικές μεταβλητές, όπως τα επιδόματα ανεργίας, το επίπεδο των εργατικών αμοιβών και οι πολιτικές διαθέσεις και στάσεις των κυβερνήσεων (Checchi-Lucifora 2002, 373).

Η έννοια της συνδικαλιστικής πυκνότητας

Ο εννοιολογικός προσδιορισμός της συνδικαλιστικής πυκνότητας είναι απαραίτητος για μια ακριβή προσέγγιση της συμμετοχής των εργαζομένων στα συνδικάτα. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται σε γενικές γραμμές προκειμένου να υποδηλώσει *το ποσοστό των συνδικαλισμένων μισθωτών* στο σύνολο του μισθωτού πληθυσμού της οικονομίας ή των επιμέρους κλάδων της. Η συνδικαλιστική πυκνότητα δίνει μια εικόνα των αλλαγών που συντελούνται στις σχέσεις μεταξύ συνδικάτων και μισθωτών εργαζομένων και της κατεύθυνσης προς την οποία κινούνται οι εργασιακές σχέσεις σε μια χώρα. Η συστηματική παρακολούθηση του ποσοστού της συνδικαλιστικής πυκνότητας σε συνδυασμό με τη διαχρονική της εξέλιξη μπορεί να θεωρηθεί ένα αποτελεσματικό κριτήριο για την ικανότητα των συνδικάτων, ως θεσμικών μορφών οργάνωσης και εκπροσώπησης της εξαρτημένης εργασίας, να κινητοποιούν εκείνες τις κοινωνικές δυνάμεις που είναι απαραίτητες για την προώθηση των διεκδικήσεών τους και την αύξηση-διατήρηση της κοινωνικής τους επιρροής.

Για τη μέτρηση της συνδικαλιστικής πυκνότητας χρησιμοποιούνται ειδικότερα δύο διαφορετικοί δείκτες: α) ο δείκτης *συνδικαλιστικής συμμετοχής*, δηλαδή το ποσοστό ημερομίσθιων και μισθωτών εργαζομένων που είναι μέλη των συνδικάτων στο σύνολο των μισθωτών της χώρας, και β) ο δείκτης *συνδικαλιστικής κάλυψης*, που υποδηλώνει το ποσοστό των ημερομίσθιων και μισθωτών εργαζομένων που καλύπτονται απευθείας από συλλογικές-διαπραγματευτικές συμφωνίες. Η πρώτη περίπτωση συναντάται συχνότερα στις αγγλοσαξονικές χώρες, ενώ η δεύτερη χαρακτηρίζει συστήματα με παράδοση κρατικής παρέμβασης (Cohen, Haberfeld, Mundlak & Saporta 2003, 692-693). Συνήθως η συνδικαλιστική συμμετοχή υπολογίζεται βάσει του αριθμού των μελών που καταβάλλουν τακτικά τις εισφορές τους προς τα συνδικάτα. Στις περισσότερες χώρες η συνδικαλιστική συμμετοχή είναι εθελοντική, ενώ η συνδικαλιστική κάλυψη αφορά όλους τους εργαζομένους. Για τη μέτρηση της συνδικαλιστικής πυκνότητας οι περισσότερες έρευνες δεν συ-

νυπολογίζουν τους δείκτες συμμετοχής των ανέργων και των συνταξιούχων. Τέλος, συχνά χρησιμοποιείται και η απεργιακή δραστηριότητα ως επί πλέον κριτήριο για τη μέτρηση της αποτελεσματικότητας των συνδικάτων και γενικότερα της παρουσίας τους στους εργασιακούς θεσμούς μιας χώρας (Checchi-Lucifora 2002, 372).

Ποιες, όμως, είναι εκείνες οι (θεσμικές-ιδεολογικές) συνθήκες που κινητοποιούν τους εργαζομένους προκειμένου να γίνουν μέλη των συνδικάτων; Κατά μια προσέγγιση, τα εργατικά συνδικάτα είναι οικονομικοί και κοινωνικοί οργανισμοί που παρέχουν ατομικές και συλλογικές υπηρεσίες στα μέλη τους, χρηματοδοτούνται από αυτά και είναι αποτελεσματικά μόνο εάν επιτυγχάνουν υψηλή συμμετοχή των εργαζομένων. Η ύπαρξη θεσμικών και οικονομικών συνθηκών (εργατικές παροχές) που ενισχύουν την εργασιακή και κοινωνική ασφάλεια των εργαζομένων οδηγεί σε υψηλή συνδικαλιστική πυκνότητα, ενώ, αντίθετα, η συνδικαλιστική πυκνότητα είναι χαμηλότερη, όταν η εξασφάλιση των εργαζομένων περιορίζεται από το ισχύον θεσμικό πλαίσιο (Checchi-Lucifora 2002, 363-364).

Στη διεθνή βιβλιογραφία προβάλλουν αρκετές ερμηνευτικές προσεγγίσεις της συνδικαλιστικής πυκνότητας. Όταν τα συλλογικά ευεργετήματα που προέρχονται από τη δραστηριότητα των συνδικάτων είναι διαθέσιμα σε όλους τους εργαζομένους χωρίς κόστος, ορισμένοι εργαζόμενοι προτιμούν να καταβάλλουν οι υπόλοιποι εργαζόμενοι το όποιο κόστος προέρχεται από τη συλλογική δράση. Στην περίπτωση αυτή τα συνδικάτα θα θίγονταν άμεσα, καθώς θα είχαν απώλεια μελών. Για να αντιμετωπισθεί αυτό το παράδοξο, ορισμένοι ερευνητές ακολουθούν τη λεγόμενη «κοινωνική προσέγγιση», σύμφωνα με την οποία η συμμετοχή στα συνδικάτα μπορεί να αποφέρει συλλογικά οφέλη, εάν αυτά προβάλλουν στα μέλη τους την εικόνα περί «καλών κοινωνικών αξιών» και τη θέση ότι μεταφέρουν και υποστηρίζουν προσωπικές (ατομικές) αξίες των ίδιων των εργαζομένων. Η συνδικαλιστική πυκνότητα μπορεί να ενισχυθεί εάν διαφορετικοί εργαζόμενοι υποστηρίζουν διαφορετικές αξίες και, βέβαια, η σχετική εργατική νομοθεσία (εργατικές παροχές) μπορεί να παίξει θετικό ή αρνητικό ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή. Είναι εύλογο ότι η αξία της μεταφερόμενης αυτής εικόνας είναι ανάλογη του αριθμού των εργαζομένων που πείθεται.

Μια εναλλακτική ερευνητική προσέγγιση γίνεται μέσα από τα ιδιωτικά αγαθά που παρέχονται προς τα μέλη των συνδικάτων. Εάν τα συνδικάτα κατορθώσουν να παρέχουν προς τα μέλη τους αποκλειστικά ωφελήματα (π.χ. προστασία κατά της ανεργίας) αποκλείοντας τα μη μέλη, αποκτούν ένα σημαντικό επιχείρημα για την προσέλκυση μελών. Και οι δύο προσεγγίσεις συμπίπτουν στη θέση ότι αιτίες, όπως το μεγάλο κόστος ή η χαμηλή αποτελεσματικότητα που προέρχεται από τη δραστηριότητα των συνδικάτων, μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά τη συμμετοχή μελών, επομένως τη συνδικαλιστική πυκνότητα (Booth 1984, 1985, Booth-Chatterji 1995, Burda 1990, Naylor-Cripps 1993, Naylor-Raaum 1993, Corneo 1995, 1997, Jones-McKenna 1994).

Η συνδικαλιστική πυκνότητα στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική

Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν υπάρχει ένα και μόνο κριτήριο για τον προσδιορισμό της συνδικαλιστικής πυκνότητας. Στη Μεγάλη Βρετανία, την Ιταλία και τη Γερμανία ο αριθμός των συνδικαλισμένων μισθωτών αναφέρεται στα εγγεγραμμένα και ταμειακώς τακτοποιημένα μέλη, τα οποία είναι συνήθως περισσότερα από τα μέλη που προσέρχονται στις εκλογικές διαδικασίες του συνδικάτου (Κατσανέβας 1985, 26). Εκτός, όμως, από τη συνδικαλιστική πυκνότητα, σημασία έχει και ο βαθμός κάλυψης των μισθωτών από τις συλλογικές διαπραγματεύσεις. Στη Γαλλία δεν υπάρχει αναλογική σχέση μεταξύ συνδικαλιστικής πυκνότητας και κάλυψης. Στον Καναδά η συνδικαλιστική πυκνότητα είναι υψηλή λόγω διαφορετικού συστήματος εγγραφής και αναγνώρισης των συνδικάτων. Υψηλή είναι επίσης η συνδικαλιστική πυκνότητα στο Βέλγιο, καθώς εκεί τα συνδικάτα διαχειρίζονται τα επιδόματα ανεργίας (Ιωάννου 1998, 62). Στους πίνακες 1, 2 και 3 που ακολουθούν, καταγράφονται τα ποσοστά και οι μεταβολές της συνδικαλιστικής πυκνότητας στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Η συνδικαλιστική πυκνότητα στις χώρες του ΟΟΣΑ, 1970-1990

	1970	1980	1990
Αυστρία	62,2	56,2	46,2
Δανία	60,0	76,0	71,4
Γαλλία	22,3	17,5	9,8
Γερμανία	33,0	35,6	32,9
Ιταλία	36,3	49,3	38,8
Ολλανδία	38,0	35,3	25,5
Σουηδία	67,7	79,7	82,5
Ην. Βασίλειο	44,8	50,4	39,1
ΗΠΑ	–	22,3	15,6
Ιαπωνία	35,1	31,1	25,4
ΕΛΛΑΔΑ	–	36,7 (1980)	34,1
Πορτογαλία	60,8 (1978)	60,7 (1984)	31,8

Πηγή: Τουτζιάρκης 1997, 223

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Μεταβολές της πυκνότητας των συνδικαλισμένων μισθωτών στο σύνολο του εργατικού δυναμικού, 1950-1995 (%)

Χώρα	1950	1955	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995
Αυστρία	61	64	63	62	56	58	58	46	43
Βέλγιο	37	-	-	40	53	57	54	51	53
Γαλλία	33	21	19	21	23	17	15	10	9

Γερμανία*	36	38	38	38	37	41	39	33	30
Δανία	53	59	63	64	67	80	73	71	82
Ελλάδα	-	-	-	36	-	37	37	34	-
Ηνωμένο Βασίλειο	44	45	43	49	52	55	49	39	32
Ιρλανδία	37	-	-	53	55	57	56	50	38
Ισπανία	-	-	-	-	30	14	14	17	15
Ιταλία	45	43	29	38	43	54	51	39	39
Ολλανδία	43	41	40	40	38	35	29	25	26
Πορτογαλία	-	-	-	59	52	59	52	32	32
Σουηδία	67	71	68	73	75	88	92	82	83
Φιλανδία	34	33	42	51	67	70	69	72	81

*Τα ποσοστά έως και το 1990 αναφέρονται στη Δυτική Γερμανία.

Πηγή: Ευρωπαϊκό Δελτίο Πληροφοριών Συνδικαλιστικών Οργανώσεων των Εργαζομένων (1, 1998) και Καταστροφίδας 2002, 111.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ποσοστιαίες μεταβολές στη συνδικαλιστική πυκνότητα
στις χώρες της Ευρώπης, 1985-2003

Χώρα	Συνδικαλιστική Πυκνότητα (1995)	Ποσοστιαία μεταβολή Συνδικαλιστικής Πυκνότητας 1985-1995	Ποσοστιαία μεταβολή Συνδικαλιστικής Πυκνότητας 1993-2003
Αυστρία	41,2%	-19,2%	-12,9%
Σουηδία	91,1%	+8,7%	-7,2%
Δανία	80,1%	+2,3%	+1,7%
Φιλανδία	79,3%	+16,15%	+2,6%
Γερμανία	28,9%	-17,6%	-23,9%
Γαλλία	9,1%	-37,2%	-
Ελλάδα	24,3%	-33,8%	-11,4%
Ισπανία	18,6%	+62,1%	-
Πορτογαλία	25,6%	-50,2%	+1,3%
Ισλανδία	83,3%	+6,3%	-
Ιταλία	44,1%	-7,4%	+6,3%
Μάλτα	65,1%	-35,8%	+17,6%
Ολλανδία	25,6%	-11,0%	+7,2%
Νορβηγία	-	+3,6%	+13,1%
Ελβετία	22,5%	-21,7%	-
Ην. Βασίλειο	32,9%	-27,7%	-12%

* Τα ποσοστά συνδικαλιστικής συμμετοχής αναφέρονται στο σύνολο των συνδικαλιστικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στις παραπάνω χώρες. Για τη Γαλλία, την Ισπανία, την Ισλανδία και την Ελβετία δεν υπάρχουν διαθέσιμα συγκεντρωτικά στοιχεία.

Πηγή: Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (Καταστροφίδας 2002, 112 και Eironline (2004)

Όπως διαπιστώνεται από τα στοιχεία των παραπάνω πινάκων, στις περισσότερες χώρες το ποσοστό συνδικαλιστικής πυκνότητας εμφανίζεται φθίνον. Ένας από τους κυριότερους λόγους της μείωσης αυτής είναι ότι η κοινωνική σύνθεση της εργατικής δύναμης άλλαξε δραματικά τις τελευταίες δεκαετίες στον καπιταλιστικό κόσμο. Η αύξηση της συνολικής απασχόλησης οφείλεται στη μαζική είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας. Από την άλλη πλευρά, μείωση της απασχόλησης παρατηρείται σε όλους σχεδόν τους κλάδους της βιομηχανίας με αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση της (ανειδίκευτης) χειρωνακτικής εργασίας, η οποία αποτελεί πλέον μειοψηφία στην ευρωπαϊκή εργατική δύναμη. Το 1992 η συμμετοχή της βιομηχανίας στην ευρωπαϊκή οικονομία ήταν στο ίδιο επίπεδο με εκείνη των κοινωνικών και προσωπικών υπηρεσιών, ενώ ραγδαία είναι τα τελευταία 25 χρόνια η ανάπτυξη του εμπορίου και των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών. Ως αποτέλεσμα αυτών των αλλαγών η συνδικαλιστική πυκνότητα κατά το διάστημα 1970-1992 μειώθηκε στο σύνολό της κατά 4%. Η μείωση αγγίζει το 7% στους άνδρες, όμως στη συμμετοχή των γυναικών υπάρχει αύξηση κατά 5%. Σε ό,τι αφορά τους επιμέρους κλάδους, η συνδικαλιστική πυκνότητα παρουσιάζει μείωση στη βιομηχανία κατά 2%, στις μεταφορές 5%, στο εμπόριο και τους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς 3%, στις κοινωνικές και προσωπικές υπηρεσίες 1%, στη μη χειρωνακτική εργασία 5%, ενώ, αντίθετα, στη χειρωνακτική εργασία παρατηρείται αύξηση 1% (Ebbinghaus-Visser 1998, 9).

Σε έκθεση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την Παγκόσμια Απασχόληση αναφέρεται ότι η συμμετοχή στα συνδικάτα μειώθηκε αρκετά τη δεκαετία 1985-1995, αγγίζοντας το 20% των εργαζομένων σε 48 από τις 92 χώρες που εξετάστηκαν. Το 1995 από τα 164 εκατομμύρια των εργαζομένων μόνο 1,3 εκατομμύρια ανήκαν σε κάποιο συνδικάτο και μόνο σε 14 από τις 92 χώρες που εξετάστηκαν το ποσοστό της συμμετοχής των εργαζομένων στα συνδικάτα ξεπερνούσε το 50% του συνολικού εργαζόμενου πληθυσμού της κάθε χώρας. Επί πλέον, σε χώρες όπως η Μεγάλη Βρετανία, η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία η μείωση της δύναμης των συνδικάτων ήταν και αποτέλεσμα της εξασθένησης της νομικής κατοχύρωσης και προστασίας των συνδικάτων και των εργαζομένων, καθώς και της εξασθένησης της θεσμικής αναγνώρισης των εκπροσώπων των εργαζομένων (Κατσορίδας 2002, 109). Εντούτοις, η πτώση της δύναμης των συνδικάτων κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια δεν παρατηρείται σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες και στον ίδιο βαθμό. Μείωση μεγαλύτερη του 10% σε σύγκριση με την περίοδο 1950-1975 παρατηρείται στη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ιρλανδία, την Ιταλία, την Αυστρία, τη Γερμανία, την Ολλανδία και την Ελβετία. Στη Νορβηγία και το Βέλγιο υπάρχει σταθερότητα, ενώ στη Σουηδία, τη Φιλανδία και τη Δανία υπάρχει άνοδος μεγαλύτερη του 10% (Ebbinghaus-Visser 1998).

Οι συνολικοί αριθμοί, οι οποίοι αποτυπώνουν τη συνδικαλιστική συμμετοχή, σε συνδυασμό με τον αριθμό των μισθωτών, όπως αυτός καθορίζεται στις σχετικές με την εργατική δύναμη εθνικές έρευνες, μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε κατά προσέγγισιν το καθαρό ποσοστό της συνδικαλιστικής συμμετοχής σε 26 ευρωπαϊκές χώρες (εκτός της Γαλλίας) για το έτος 2003 ή για το πλησιέστερό του, ανάλογα, βέβαια, με τη διαθεσιμότητα των στοιχείων. Έτσι, φαίνεται ότι ποσοστό συνδικαλιστικής συμμετοχής μεγαλύτερο

του 90% έχει η Ρουμανία, 80% έως 89% έχουν το Βέλγιο, η Δανία, η Φιλανδία και η Σουηδία, 70% έως 79% η Ιταλία και η Νορβηγία, 60% έως 69% η Κύπρος και η Μάλτα, 50% έως 59% το Λουξεμβούργο, 40% έως 49% η Αυστρία και η Σλοβενία, 30% έως 39% η Ουγγαρία, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία, 20% έως 29% η Βουλγαρία, η Γερμανία, η Ελλάδα, η Ολλανδία, η Σλοβακία και το Ηνωμένο Βασίλειο και, τέλος, ποσοστό 10% έως 19% έχουν η Εσθονία, η Λετονία, η Πολωνία και η Ισπανία (Eironline 2004).

Στη Γαλλία ειδικότερα, το ποσοστό συμμετοχής των μισθωτών στα συνδικάτα παρουσιάζει τις τελευταίες δεκαετίες δραματική μείωση. Το 1949 συμμετείχε στα συνδικάτα ποσοστό μεγαλύτερο από 40% των μισθωτών, έκτοτε, όμως, παρουσιάζει υποχώρηση. Την εικοσαετία 1958-1978 το σχετικό ποσοστό διατηρήθηκε σε υψηλό σχετικά επίπεδο τοποθετούμενο στα όρια του 25-28% του ενεργού πληθυσμού. Τα συνδικάτα ευνοήθηκαν την περίοδο αυτή από την αύξηση της μισθωτής απασχόλησης, η οποία ανήλθε από τα 13 στα 18 εκατ. εργαζομένων, και φαίνονται να προσαρμόστηκαν στις εξελίξεις της εποχής (είσοδος των γυναικών, άνοδος του τριτογενούς τομέα, αύξηση της εξειδικευμένης απασχόλησης κ.λπ.). Παράλληλα, ο μέσος χρόνος συμμετοχής στα συνδικάτα φαίνεται να ξεπερνάει τα 10 χρόνια. Υπολογίζεται ότι κατά το διάστημα 1945-1978 οι μισοί τουλάχιστον μισθωτοί συμμετείχαν στα συνδικάτα για κάποιο διάστημα της ενεργούς ζωής τους. Από το 1978 έως σήμερα η συμμετοχή αυτή μειώθηκε. Σήμερα υπάρχουν 2 εκατ. περίπου συνδικαλισμένοι (εκ των οποίων οι 400.000 συνταξιούχοι) και το ποσοστό συνδικαλιστικής συμμετοχής τοποθετείται μεταξύ 8-10% (Andolfatto-Labbé 2000, 29-30). Συνδικάτα με μεγάλη συμμετοχή στη Γαλλία σήμερα συναντώνται στις δημόσιες επιχειρήσεις, όπου οι εργαζόμενοι έχουν μια σταθερή σχέση εργασίας (μεταλλουργία, επίγειες και εναέριες μεταφορές, δημόσια διοίκηση, σώματα ασφαλείας κ.λπ.), και σε λίγες επιλεγμένες θέσεις του ιδιωτικού τομέα. Πρόκειται για τομείς που εμφανίζουν κοινά χαρακτηριστικά: «διευθυνόμενη» αγορά εργασίας, καθεστώς που εγγυάται την απασχόληση, αμοιβές και παροχές σχετικά υψηλές, μονοπώλιο ή ολιγοπώλιο που ελέγχει την αγορά. Όπου συνυπάρχουν οι προϋποθέσεις αυτές, το ποσοστό συνδικαλιστικής συμμετοχής ξεπερνάει το 15%, είναι δηλαδή ανώτερο του γενικού μέσου όρου (Andolfatto-Labbé 2000, 73).

Η συνδικαλιστική πυκνότητα στην Ελλάδα: προβλήματα προσδιορισμού

Στην Ελλάδα το ποσοστό της συνδικαλιστικής πυκνότητας εμφανίζεται σήμερα από τα χαμηλότερα στην Ευρώπη. Ωστόσο, ο ακριβής αριθμός των συνδικαλισμένων μισθωτών μπορεί να υπολογιστεί μόνο κατά προσέγγισιν λόγω της έλλειψης αξιόπιστων αναλυτικών στοιχείων, αλλά και της σκόπιμης πολλές φορές σύγχυσης που επικρατεί γύρω από το όλο θέμα και την οποία ανατροφοδοτούν τα ίδια τα συνδικάτα.

Ας διευκρινιστεί κατ' αρχήν ένα σοβαρό ζήτημα που εμφανίζεται και στους πίνακες που παρουσιάστηκαν παραπάνω και που εμφανίζουν ποσοστά συνδικαλιστικής πυκνότητας στην Ελλάδα από το 1970 και μετά. Τα ποσοστά αυτά είναι βέβαιο ότι απέχουν από την πραγματικότητα και σίγουρα δεν μπορούν να συγκριθούν μεταξύ τους. Όταν εμφανί-

ζονται στη διεθνή βιβλιογραφία ποσοστά συνδικαλιστικής πυκνότητας που αφορούν στην Ελλάδα, έχουν ως πρωτογενή πηγή τα ίδια τα συνδικάτα, δηλαδή τις ηγεσίες τους. Αυτό το γεγονός προκαλεί πολλές φορές «ανακριβή» ή «παραμορφωμένα» στοιχεία, αφού, για παράδειγμα, αρκετές συνδικαλιστικές οργανώσεις, κυρίως κλαδικές, διογκώνουν με διάφορους τρόπους τον πραγματικό αριθμό των μελών τους (είτε με το κριτήριο των «οικονομικώς εντάξει» είτε με το κριτήριο της εκλογικής συμμετοχής), προκειμένου να αυξήσουν το κύρος τους και τη νομιμοποίησή τους, να ενισχύσουν τις πιθανότητες εκλογικής υπερ-αντιπροσώπευσής τους σε δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια όργανα ή και να εισπράξουν επιχορηγήσεις, οι οποίες συχνά κατανέμονται στα σωματεία ανάλογα με τον αριθμό των ψηφισάντων μελών (Κουκουλές 1984). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της στρέβλωσης αποτελεί το γεγονός ότι το 1970 (μεσοσύνης της δικτατορίας) εμφανίζεται ποσοστό συνδικαλιστικής συμμετοχής 36%, σχεδόν ισοδύναμο (μία μόλις ποσοστιαία μονάδα λιγότερο) με το ποσοστό του 1980 και του 1985 και βεβαίως πολύ μεγαλύτερο από το εκτιμώμενο από όλες τις διαθέσιμες πηγές σημερινό ποσοστό. Επίσης, το 1980 εμφανίζεται ποσοστό συνδικαλιστικής συμμετοχής 37%, όσο ακριβώς και το 1985, παρά το γεγονός ότι στην πραγματικότητα η επέκταση της συνδικαλιστικής συμμετοχής στην Ελλάδα, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο τομέα, συντελείται με τον περίφημο «εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος» κατά την περίοδο 1982-1984, οπότε και οι εργατικές οργανώσεις επεκτείνουν σημαντικά την κοινωνική τους βάση (Ζαμπαρούκου 1998). Παρ' όλα αυτά, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, μεταξύ 1980 και 1985 το ποσοστό εμφανίζεται στάσιμο. Το συμπέρασμα είναι ότι τα διαθέσιμα και εμφανιζόμενα στοιχεία της διεθνούς βιβλιογραφίας σε ό,τι αφορά στην ελληνική περίπτωση (πρέπει να) ελέγχονται πολλές φορές ως προς την αξιοπιστία τους. Πάντως, με βάση και τα διαθέσιμα δεδομένα των ειδικών ερευνών μετά το 1995, το ποσοστό συνδικαλιστικής πυκνότητας του 37% το 1985 είναι πιθανόν να βρίσκεται πολύ κοντά στην πραγματικότητα και άρα μπορεί να θεωρηθεί ως βάση για τη διαχρονική συγκριτική εξέλιξη του βαθμού συνδικαλιστικής πυκνότητας στην Ελλάδα.

Ένα άλλο, επίσης, σημαντικό πρόβλημα είναι ότι ο βαθμός συνδικαλιστικής πυκνότητας μπορεί να κυμαίνεται ανάλογα με τον υπολογισμό του, καθώς τόσο ο συνυπολογισμός στο ποσοστό αυτό των εργαζομένων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα (συνδικαλισμένων στην ΑΔΕΔΥ) όσο και ο προσδιορισμός της έννοιας του μέλους βαρύνουν σημαντικά στο συνολικό βαθμό της συνδικαλιστικής συμμετοχής. Ιδιαίτερα ο προσδιορισμός της έννοιας του μέλους δεν είναι ενιαίος και γίνεται συχνά ανάλογα με την περίπτωση και τις προθέσεις εκείνου που την προσεγγίζει. Άλλοτε μέλη των συνδικαλιστικών οργανώσεων θεωρούνται αυτοί που καταβάλλουν κανονικά τις εισφορές τους (οι «οικονομικώς τακτοποιημένοι»), άλλοτε εκείνοι που συμμετέχουν στις εκλογικές διαδικασίες των συνδικάτων, άλλοτε πάλι επικρατεί μια (ασαφής) σύνθεση των δύο παραπάνω. Όλα τα κριτήρια προσδιορισμού της έννοιας του μέλους τηρούνται με μεγάλη αμφισημία στην Ελλάδα. Ειδικότερα για την πρώτη, την καταβολή της εισφοράς / συνδρομής, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι σε συνδικάτα / σωματεία του ευρύτερου δημόσιου τομέα, όπως οι τράπεζες και άλλοι κλάδοι (ΔΕΗ, ΟΤΕ, ΕΛΤΑ κ.λπ.), οι νεοπροσλαμβανόμενοι εργαζόμενοι εγγράφονται υπο-

χρεωτικά ως μέλη τους, καταβάλλουν τις εισφορές τους μέσω των κρατήσεων του μισθού τους, πολλές φορές δε «αγνοούν» την ιδιότητά τους αυτή. Για τη δεύτερη προϋπόθεση, την εκλογική συμμετοχή, πρέπει να επισημανθεί ότι ο τρόπος που πολλές φορές καταγράφεται ή υλοποιείται δεν είναι πάντα αξιόπιστος, διότι είτε με πλασματικές ψηφοφορίες, είτε με διάφορες άλλες εκλογικές επινοήσεις διογκώνεται συχνά εκ μέρους των συνδικάτων, κυρίως των κλαδικών σωματείων, ο αριθμός των ψηφισάντων μελών, με αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολος ο υπολογισμός της πραγματικής τους δύναμης, αλλά και δυσχερής (αν όχι αδύνατη) η σύγκριση του βαθμού συνδικαλιστικής συμμετοχής της Ελλάδας με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Βάσει του κριτηρίου των «οικονομικώς τακτοποιημένων μελών», το 1998 τα μέλη των συνδικάτων ανέρχονταν σε 756.730 άτομα. Εξ αυτών τα 516.267 άτομα ανήκαν στη δύναμη της ΓΣΕΕ (σύμφωνα με τα στοιχεία του 29ου Συνεδρίου της το 1998) και τα 240.463 άτομα στη δύναμη της ΑΔΕΔΥ (σύμφωνα με τα στοιχεία του 30ού Συνεδρίου της το 1998). Ο Δ. Κατσορίδας (2002, 121) αθροίζει το σύνολο των «οικονομικώς τακτοποιημένων μελών» των δύο συνδικάτων και εξαγεί το συμπέρασμα, βάσει και του συνολικού αριθμού μισθωτών του 1997 στην Ελλάδα (3.159.347 άτομα), ότι η συνδικαλιστική πυκνότητα για την περίοδο αυτή φτάνει το 24%. Το ποσοστό αυτό, παρά την επισημανθείσα αμφισημία του κριτηρίου, μπορεί να θεωρηθεί ως η «οροφή» για τη συνδικαλιστική πυκνότητα της περιόδου σε εθνικό επίπεδο.

Η συνδικαλιστική συμμετοχή φαίνεται να μεταβάλλεται τόσο ποσοτικά όσο, κυρίως, ποιοτικά κατά την επόμενη περίοδο έως το 2004. Τα οικονομικώς τακτοποιημένα μέλη της ΓΣΕΕ στο 32ο Συνέδριό της (2004) ανέρχονταν σε 448.754, ενώ της ΑΔΕΔΥ, επίσης στο 32ο Συνέδριό της (2004) σε 289.469. Η δύναμη της ΓΣΕΕ παρουσίασε δηλαδή μείωση της τάξης του 13%, ενώ, αντίστροφα, η δύναμη της ΑΔΕΔΥ ενισχύθηκε κατά 20% περίπου. Το σύνολο των μελών για τις δύο οργανώσεις ανέρχεται σε 738.223, μειωμένο ελαφρώς σε σχέση με το 1998. Αν και από το συνολικό αριθμό μελών των δύο συνδικάτων προκύπτει μια μικρή μείωση της συνδικαλιστικής συμμετοχής της τάξης του 2% σε σχέση με το 1998 (από το 24% πέφτει στο 22%), εντούτοις είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι η σοβαρή αλλαγή είναι ποιοτική και αφορά στη μείωση του ειδικού βάρους της ΓΣΕΕ στο συνδικαλιστικό κίνημα και στην ενίσχυση της ΑΔΕΔΥ, προφανώς λόγω και της ενίσχυσης του δημόσιου τομέα κατά την περίοδο αυτή. Στον ιδιωτικό τομέα το ποσοστό συνδικαλισμού δεν φαίνεται να υπερβαίνει το 15%, ενώ στο δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα το ποσοστό αυτό αγγίζει σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και το 90% (π.χ. στις δημόσιες επιχειρήσεις). Η παραδοσιακά εχθρική στάση της εργοδοσίας απέναντι στο συνδικαλισμό, η επιφυλακτική στάση των εργαζομένων, αλλά και η κυριαρχία του ιδιωτικού τομέα από μικρές επιχειρήσεις επηρεάζουν αρνητικά τη συμμετοχή των εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα στα συνδικάτα (Κουζής 1999, 260-261). Ωστόσο το αντικειμενικό αποτέλεσμα κατά την περίοδο αυτή είναι ότι η συνδικαλιστική συμμετοχή αυξάνεται εκεί που η εργασία είναι «εξασφαλισμένη» και «προστατευμένη», κατά συνέπεια δε αυξάνεται η οργανική εξάρτηση του συνδικαλιστικού κινήματος από το κράτος, τη δημόσια διοίκηση και την «πελατειακή» σχέση των επίσημων πολιτικών κομμάτων.

Η συνδικαλιστική συμμετοχή στην Ελλάδα: ποσοτικές και ποιοτικές διαστάσεις

Ακριβέστερη εικόνα για τη συνδικαλιστική συμμετοχή στην Ελλάδα και τον εθνικό βαθμό της συνδικαλιστικής πυκνότητας παρέχουν οι χρονοσειρές των δειγματοληπτικών ερευνών στο μισθωτό πληθυσμό της χώρας. Οι δύο πιο πρόσφατες διενεργήθηκαν από το ιδιωτικό ινστιτούτο ερευνών VPRC το 2003 και το 2004. Τα στοιχεία των ερευνών αυτών, που είναι και τα πλέον πρόσφατα χρονολογικά, μπορούν να συγκριθούν, σχετικά, με αντίστοιχες έρευνες του ίδιου ινστιτούτου για λογαριασμό της ΓΣΕΕ το 2000 και το 1995.

Οι δειγματοληπτικές έρευνες βάσει ερωτηματολογίου, κατά τη γνώμη μας, οδηγούν, λαμβανομένων υπόψη των συγκεκριμένων συνθηκών λειτουργίας των ελληνικών συνδικάτων, στην πλέον ασφαλή εκτίμηση για τον προσδιορισμό του ποσοστού συνδικαλισμού στην Ελλάδα. Και αυτό γιατί βασίζονται στην προσωπική-ατομική δήλωση του κάθε εργαζομένου ότι αποτελεί (ή δεν αποτελεί) μέλος σωματείου / συνδικάτου στο χώρο της δουλειάς του ή στον επαγγελματικό του κλάδο, χωρίς «διαμεσολαβήσεις» και άλλες «σκοπιμότητες» (κριτήριο *αυτοπροσδιορισμού*)³. Η προσωπική-ατομική δήλωση, επίσης, δεν αποτυπώνει μόνο την «πραγματική» τρόπον τινά συμμετοχή του μισθωτού στο συνδικαλιστικό γίγνεσθαι, αλλά αποτελεί και έναν ασφαλή δείκτη της *ιδεολογικής σχέσης* που διατηρεί ο κάθε μεμονωμένος εργαζόμενος με το σωματείο του, αλλά και ευρύτερα με τη συλλογική δράση.

Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, ο τρόπος υπολογισμού της συνδικαλιστικής πυκνότητας/συμμετοχής στην Ελλάδα «φιλτράρεται» είτε μέσα από (πολιτικές, κομματικές ή συνδικαλιστικές) σκοπιμότητες, είτε μέσα από «τυπικούς» υπολογισμούς (όπως, για παράδειγμα, τον αριθμό των εγγεγραμμένων οικονομικώς τακτοποιημένων μελών που «εκπροσωπούν» τα συνδικάτα στο σύνολο των μισθωτών), που ωστόσο δεν είναι βέβαιο ότι δίνουν την ακριβή εικόνα της πραγματικότητας. Επί πλέον, το ιδιαίτερο βάρος που διατηρούν στο ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα τα σωματεία του δημόσιου και ευρύτερου δημόσιου τομέα «αλλοιώνουν» σε σοβαρό βαθμό την πραγματική εικόνα της συνδικαλιστικής συμμετοχής. Συνηθίζεται, π.χ., να θεωρείται καθολική η συμμετοχή των εργαζομένων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Κάτι τέτοιο επικυρώνεται «τυπικά» και από το γεγονός, όπως επισημάνθηκε παραπάνω, της «αυτόματης» τρόπον τινά εγγραφής στο σωματείο με την πρόσληψη στην επιχείρηση. Ωστόσο, οι δειγματοληπτικές έρευνες που έχουν γίνει σε ανάλογες επιχειρήσεις, δεν επιβεβαιώνουν την απόλυτη καθολικότητα της συμμετοχής. Έτσι, ειδική έρευνα στα σωματεία του ΟΤΕ (VPRC, 1998) έδειχνε ποσοστό μη μελών κατά δήλωσή τους περίπου 12%. Ανάλογη έρευνα στα ΕΛΤΑ (VPRC, 1999) έδινε ποσοστό μη μελών 9%, ενώ πιο πρόσφατα, το 2001, στο σύνολο του τραπεζικού κλάδου

3. Η σχετική ερώτηση που χρησιμοποιείται είναι η εξής: «Είστε σήμερα μέλος κάποιου επαγγελματικού σωματείου ή συλλόγου εργαζομένων;» και οι δυνατές απαντήσεις είναι «Ναι, στην επιχείρηση που δουλεύω ή στο χώρο δουλειάς μου», «Ναι, στον επαγγελματικό μου κλάδο», «Ναι, και στα δύο προηγούμενα», «Όχι, δεν είμαι μέλος».

εμφανιζόταν ποσοστό μη μελών 12% (τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν στην Εθνική Τράπεζα 8.1%, στην Αγροτική Τράπεζα 6% και στην Εμπορική Τράπεζα 9%) (VPRC, 1999). Προφανώς, το επίμαχο ερώτημα που προκύπτει είναι «αμείλικτο»: πόση κοινωνική αντιπροσωπευτικότητα υπάρχει σε συνδικαλιστικές οργανώσεις που τα μέλη τους «συμμετέχουν» σχεδόν υποχρεωτικά ή και εν αγνοία τους πολλές φορές;

Η VPRC σε συνεργασία με τη ΓΣΕΕ πραγματοποίησε δύο μεγάλες δειγματοληπτικές έρευνες με στόχο να αποτυπώσει τη συνδικαλιστική συμμετοχή και την ποιότητα της συμμετοχής αυτής. Η πρώτη διενεργήθηκε τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1995, η δεύτερη το Μάιο-Ιούνιο του 2000. Η πρώτη κατέγραψε ποσοστό συνδικαλιστικής συμμετοχής 35,5%, η δεύτερη 31,4%. Τα ποσοστά αυτά αποτελούν ένα ενδεικτικό για την κάθε εποχή δείκτη της συνδικαλιστικής συμμετοχής, βάσει του κριτηρίου του αυτοπροσδιορισμού. Με δύο, ωστόσο, σημαντικές παρατηρήσεις: η πρώτη έρευνα είχε ως πεδίο αναφοράς τα Πολεοδομικά Συγκροτήματα Αθήνας και Θεσσαλονίκης, η δεύτερη έρευνα είχε ως πεδίο αναφοράς τα δύο προαναφερθέντα Πολεοδομικά Συγκροτήματα, καθώς επίσης και την Πάτρα, το Ηράκλειο και το Βόλο. Με άλλα λόγια, πέραν της χρονικής διαφοράς της πενταετίας, υπάρχει και η διαφορά του πεδίου αναφοράς. Η πρώτη έρευνα δίνει μια «ώθηση» προς τα πάνω στο βαθμό συνδικαλισμού, αφού αναφέρεται στις δύο περιοχές με την κατά τεκμήριο ισχυρότερη παρουσία και των μισθωτών αλλά και των οργανωμένων συνδικάτων, η δεύτερη έρευνα δίνει μια περισσότερο «σφαιρική» εικόνα της συνδικαλιστικής ένταξης, πλην όμως μη απολύτως αντιπροσωπευτική σε εθνικό επίπεδο. Έτσι, και με τις δύο έρευνες παραμένει ασαφές, λόγω των συγκεκριμένων περιοχών του πεδίου, το κεντρικό ερώτημα: ποιος είναι ο πραγματικός ή ο κατά τεκμήριο πραγματικός βαθμός συνδικαλισμού σε εθνικό επίπεδο στην Ελλάδα; Τα στοιχεία των πανελλήνιων ερευνών της VPRC του 2003 και του 2004 απαντούν στο ερώτημα αυτό και δείχνουν ότι ο βαθμός συνδικαλισμού στην πραγματικότητα είναι πολύ χαμηλότερος από τα επίπεδα του 30%-35% που έδειχναν οι έρευνες του 1995 και του 2000. Για το 2003 το εθνικό ποσοστό συνδικαλιστικής συμμετοχής καταγράφηκε στο 21,1%, ενώ το 2004 εμφανίστηκε μειωμένο στα επίπεδα του 17%. Πρόκειται, επίσης, για ποσοστά αρκετά κάτω από το ποσοστό του 22% που προκύπτει βάσει του κριτηρίου των «οικονομικώς εντάξει» των Συνεδρίων ΑΔΕΔΥ και ΓΣΕΕ του 2004.

Η έρευνα του 2000 ανέδειξε, επίσης, τις έντονες εσωτερικές διαφοροποιήσεις ανά οικονομικό κλάδο που παρατηρούνταν στο βαθμό συνδικαλισμού. Υψηλός βαθμός συμμετοχής σε κλάδους με έντονη παρουσία του κρατικού/δημόσιου παράγοντα (Εκπαίδευση, Υγεία-Πρόνοια, Δημόσια Διοίκηση, Ενέργεια-Ύδρευση κ.λπ.), χαμηλός έως ανύπαρκτος βαθμός συμμετοχής σε κλάδους καθαρά ιδιωτικής οικονομίας (Υπηρεσίες, Εμπόριο, Ξενοδοχεία-Τουρισμός, Βιομηχανία-Βιοτεχνία). Επίσης, ανέδειξε και μια σειρά αρνητικών τάσεων στην ίδια την κοινωνική δομή του συνδικαλισμού, όπως π.χ., την απουσία οργάνωσης και συμμετοχής των ανέργων (είτε των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας είτε των απολυμένων), την απουσία συμμετοχής των μεταναστών (Μαυρέας, 2002), τη σημαντική υποαντιπροσώπευση των γυναικών, την υπεραντιπροσώπευση των πλέον μορφωμένων μερίδων των εργαζομένων (που αντιστοιχούν βεβαίως σε ανώτερες θέσεις

της παραγωγικής κλίμακας) και, τέλος, την απουσία νέων ηλικιακά εργαζομένων και την υπεραντιπροσώπευση των μεγαλύτερων (η μεγαλύτερη συμμετοχή παρατηρήθηκε σύμφωνα με την έρευνα του 2000 στην ηλικιακή ομάδα των 55-70 ετών). Ειδικότερα για την ηλικιακή συμμετοχή πρέπει να επισημανθεί ότι και οι ειδικές έρευνες στους εργασιακούς χώρους καταδείκνυαν αυτήν τη «γενεακή διαφοροποίηση» των εργαζομένων. Στον τραπεζικό κλάδο οι νέοι ηλικιακά εργαζόμενοι-μέλη (18-24 ετών) έφταναν μόλις το 64,5%, όταν οι άλλες ηλικιακές ομάδες εμφάνιζαν μέσο ποσοστό συμμετοχής στο 90%, με τις ομάδες άνω των 45 ετών να φτάνουν περίπου το 95%.

Τα στοιχεία του 2000, παρά τη «μεροληψία» των ιδιαίτερων περιοχών, όπως προαναφέρθηκε, οδηγούν στην εξαγωγή ορισμένων βασικών δεικτών για την εσωτερική ιδεολογική συνοχή του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Χρησιμοποιώντας τρεις μεταβλητές, την ιδιότητα του μέλους, την εμπιστοσύνη στα συνδικάτα και την άποψη ότι «είναι απαραίτητα» για τους εργαζομένους, παράγεται μια σαφής διαφοροποίηση-τμηματοποίηση του κόσμου της μισθωτής εργασίας με την καταγραφή πέντε επιμέρους ομάδων:

- Η πρώτη θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι αποτελεί τον «σκληρό πυρήνα» του ελληνικού συνδικαλισμού. Αριθμεί περίπου 16% των μισθωτών εργαζομένων και είναι αυτοί που είναι, ταυτόχρονα, μέλη των συνδικάτων, πιστεύουν ότι τα συνδικάτα είναι απαραίτητα και ο βαθμός εμπιστοσύνης σε αυτά είναι μεγάλος. Αυτό το 16% μπορεί να θεωρηθεί και το *κρίσιμο ποσοστό εκκίνησης για την εκτίμηση της «ιδεολογικής συνδικαλιστικής πυκνότητας» στην Ελλάδα*.
- Η δεύτερη ομάδα καταγράφεται σε ένα ποσοστό 17% περίπου και θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένας *δυνητικός περίγυρος* της πρώτης ομάδας. Η ομάδα αυτή αποτελείται από μισθωτούς που δεν είναι μέλη των συνδικάτων, ωστόσο και τα εμπιστεύονται και τα θεωρούν απαραίτητα.
- Η τρίτη ομάδα θα μπορούσε να καταγραφεί ως ομάδα των «*δυσαρεστημένων*». Αποτελείται από μισθωτούς που είναι μέλη των συνδικάτων, ωστόσο δεν τα εμπιστεύονται και δεν τα θεωρούν απαραίτητα. Η ομάδα αυτή εκφράζει το 18% των μισθωτών.
- Η τέταρτη ομάδα που καταγράφεται σε ποσοστό 8% θα μπορούσε να αποκληθεί «*εχθρική*» προς τα συνδικάτα ομάδα. Οι μισθωτοί που ανήκουν στην ομάδα αυτή δεν είναι μέλη συνδικάτων, δεν τα εμπιστεύονται και δεν θεωρούν ότι είναι απαραίτητα.
- Τέλος, η πολυπληθέστερη ομάδα των μισθωτών (40%) είναι αυτή που δεν αποτελεί μέλος συνδικάτου ή σωματείου, δεν εμπιστεύεται τα συνδικάτα, όπως λειτουργούν και δραστηριοποιούνται σήμερα, όμως πιστεύει γενικά στο απαραίτητο της ύπαρξης συνδικάτων. Θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως *ομάδα «ιδεολόγων»* υπερασπιστών της έννοιας του συνδικάτου, που όμως αμφισβητεί ή που δεν εκπροσωπείται από τη σημερινή τους δομή και λειτουργία.

Η εσωτερική αυτή τοπογραφία του σώματος των μισθωτών απομυθοποιεί ορισμένες παραδοσιακές αντιλήψεις, ενώ δίνει νέες διαστάσεις σε κάποιες άλλες. Έτσι, παρατηρεί κανείς, ότι το σώμα των συνδικαλισμένων μισθωτών στην Ελλάδα είναι διχασμένο ως προς την εκτίμηση που έχει για τα ίδια τα συνδικάτα του. Όσοι είναι θετικοί απέναντι στα

συνδικάτα, συναντούν απέναντί τους και μια άλλη ισοδύναμη ομάδα αρνητικών. Ένα ακόμα καθοριστικό σημείο είναι το γεγονός ότι για τη μικρή συνδικαλιστική πυκνότητα δεν ευθύνεται η έλλειψη σωματείου (άλλωστε η έλλειψη σωματείου στο χώρο δουλειάς δηλώνεται μόνον από το 49,1% των μισθωτών, ενώ η έλλειψη σωματείου στον επαγγελματικό κλάδο ή στην ειδικότητα μόνον από το 24,5%). Ο κυριότερος λόγος για την απομάκρυνση των μισθωτών από τη συνδικαλιστική-συλλογική ένταξη εντοπίζεται στα αυξημένα ποσοστά δυσαρέσκειας και αποστασιοποίησης από τη συλλογική συνδικαλιστική δράση και στην οργανική δυσπιστία απέναντι στη σημερινή λειτουργία και εκπροσώπηση των συνδικάτων. Απ' αυτήν την άποψη είναι ενδεικτικές οι στάσεις των εργαζομένων σε συγκεκριμένους εργασιακούς χώρους με υψηλό βαθμό συνδικαλιστικής πυκνότητας: οι εργαζόμενοι-μέλη των σωματείων των ΕΛΤΑ δεν εμπιστεύονται τα σωματεία τους σε ποσοστό 49,2% (έναντι 49,7% που τα εμπιστεύονται), το ίδιο ποσοστό δυσαρέσκειας στις Τράπεζες φτάνει το 56% (έναντι μόλις 37% της εμπιστοσύνης), ενώ, τέλος, στα σωματεία του ΟΤΕ το ποσοστό δυσαρέσκειας φτάνει το 68% (έναντι μόλις του 30% που δηλώνει την εμπιστοσύνη του).

Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει η εύλογη εκτίμηση ότι ήδη από την περίοδο 1995-2001 είχε αρχίσει να παρατηρείται μια υφέρπουσα κρίση εμπιστοσύνης των μισθωτών (ακόμα και των συνδικαλισμένων) στην εκπροσώπηση των συνδικάτων. Ετσι, δεν είναι καθόλου τυχαία η εικόνα ως προς τα ποσοστά συνδικαλιστικής συμμετοχής που παρουσιάζεται λίγα χρόνια αργότερα, την περίοδο 2003-2004, η οποία και εμφανίζεται περισσότερο επιβαρυνμένη. Ενώ διατηρούνται όλες οι κοινωνικές, δημογραφικές, μορφωτικές και ηλικιακές εσωτερικές ανισότητες, το εθνικό ποσοστό συνδικαλισμού παρουσιάζεται μειωμένο, ενώ και στους παραδοσιακά ισχυρούς συνδικαλιστικά κλάδους εξελίξεις όπως η επέκταση του ιδιωτικού τομέα σε βάρος του δημόσιου, η παρουσία ξένων εργαζομένων και η σχεδόν πλήρης ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων επιφέρουν σοβαρές μειώσεις στο βαθμό συνδικαλιστικής συμμετοχής. Στον πίνακα που ακολουθεί, παρουσιάζονται συγκριτικά αυτά τα δεδομένα με βάση τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας της επιχείρησης.

Με εξαίρεση τον κλάδο της παροχής υπηρεσιών, όπου το ποσοστό το 2000 παρουσιαζόταν μηδενικό και την επόμενη περίοδο παρατηρήθηκε μια προσπάθεια ανάπτυξης του συνδικαλισμού, σε όλους τους υπόλοιπους κλάδους τα ποσοστά εμφανίζονται σαφώς μειωμένα. Ιδιαίτερα δε σε κλάδους αμιγώς ή σχεδόν αμιγώς ιδιωτικής οικονομίας, όπως η Βιομηχανία, οι Κατασκευές και τα Δημόσια Έργα, το Εμπόριο και ο Τουρισμός, ο βαθμός συνδικαλισμού έχει συρρικνωθεί σε επίπεδα πολύ κάτω του 20%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Ο βαθμός συνδικαλιστικής συμμετοχής στην Ελλάδα στο διάστημα 2000-2004
κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (ποσοστό %)

	Έρευνα 2000*	Έρευνες 2003-4 (μέσο ποσοστό)**
Ορυχεία / Λατομεία	66,6	25
Βιομηχανία / Βιοτεχνία	32,6	11
Οικοδομή / Κατασκευές / Δημόσια Έργα	50	20
Εμπόριο	13,8	6
Εστιατόρια / Ξενοδοχεία	26,1	13
Τράπεζες / Ασφαλιστικές / Διαφημιστικές	40,5	40
Ενέργεια / Ύδρευση	80	54
Επικοινωνίες / Μεταφορές / Αποθηκεύσεις	60,7	25
Εκπαίδευση	65	40
Δημόσια Διοίκηση	62,4	25
Υγεία / Πρόνοια	61,7	20
Παροχή Υπηρεσιών	— —	18

* Αστικά κέντρα Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Πάτρας, Ηρακλείου, Βόλου

** Σύνολο χώρας

Πηγή: VPRC (2000, 2003, 2004)

Συμπεράσματα

Μια σύνοψη των παραπάνω δεδομένων οδηγεί σε πέντε βασικά συμπεράσματα:

1. Στον ελληνικό συνδικαλιστικό χώρο εξακολουθεί να παρατηρείται ο βασικός διυϊσμός μεταξύ δημόσιου / ιδιωτικού τομέα. Πολύ μεγαλύτερη, αν και σε σαφή κρίση, η συμμετοχή στον πρώτο, σχεδόν οριακή στον δεύτερο. Όσο η σχέση των δύο διαφοροποιείται στη δομή της ελληνικής οικονομίας, με τη μείωση του ειδικού βάρους του πρώτου και την αύξηση του δεύτερου, τόσο θα διαφοροποιείται προς τα κάτω το ποσοστό συνδικαλιστικής πυκνότητας, τουλάχιστον με βάση τις σημερινές συνθήκες. Αυτό που καταγράφεται από την κατανομή της συνδικαλιστικής συμμετοχής μεταξύ δημόσιου / ιδιωτικού τομέα είναι ότι ο συνδικαλισμός στην Ελλάδα είναι, έως σήμερα τουλάχιστον, ένας *συνδικαλισμός των εξασφαλισμένων εργασιακά στρωμάτων*.

2. Ο συνδικαλισμός εξακολουθεί να αποτελεί *συνάρτηση του μεγέθους μιας επιχείρησης*. Όσο μεγαλύτερο το μέγεθος ως προς τον αριθμό των εργαζομένων, τόσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συνδικαλισμού μέχρι σήμερα. Το γεγονός αυτό επιδρά σημαντικά σε κλάδους, όπως το εμπόριο ή οι υπηρεσίες, όπου οι επιχειρήσεις έχουν κατά βάση μικρό αριθμό εργαζομένων και ο βαθμός συνδικαλιστικής συμμετοχής, αλλά ακόμη και η ύπαρξη σωματείου είναι σχεδόν ανύπαρκτα.

3. Ο βαθμός συνδικαλιστικής συμμετοχής είναι πλέον άμεσα συναρτημένος με το επίπεδο σταθερής απασχόλησης. Όσο διεισδύει η ελαστικοποίηση, τόσο μειώνεται η συνδικαλιστική συμμετοχή. Κλάδοι όπως το Εμπόριο, ο Τουρισμός και η Βιομηχανία / Βιοτεχνία, που έχουν ενσωματώσει την ελαστική απασχόληση, εμφανίζουν και τα μικρότερα ποσοστά συνδικαλισμού, παρά τις παρατηρούμενες τα τελευταία χρόνια τάσεις συγκέντρωσης του κεφαλαίου και δημιουργίας μεγάλων επιχειρήσεων.

4. Η κοινωνική βάση του ελληνικού συνδικαλισμού βρίσκεται σε φάση *ηλικιακής γήρανσης*. Τα μεγαλύτερα ποσοστά μελών εμφανίζονται στις μεγαλύτερες ηλικίες (στη «γενιά της μεταπολίτευσης»), ενώ οι νεότερες ηλικιακές ομάδες μισθωτών απέχουν ολοένα και περισσότερο. Τα προγράμματα «εθελουσίας εξόδου» που εφαρμόζονται πλέον σε ολόκληρο το φάσμα των πρώην δημόσιων επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας είναι βέβαιο ότι θα αλλάξουν ριζικά τη μορφή του ελληνικού συνδικαλισμού τα επόμενα χρόνια, αφού θα επιφέρουν ακόμη μεγαλύτερη συρρίκνωση της συνδικαλιστικής πυκνότητας, αλλά και σοβαρή αναδιάταξη των ιδεολογικών αξιών του συνδικαλιστικού κινήματος.

5. Τέλος, απόρροια και των παραπάνω στοιχείων σε μεγάλο βαθμό, το οργανωμένο συνδικαλιστικό κίνημα στερείται τους δύο μεγαλύτερους κοινωνικούς πυλώνες της εξαρτημένης μισθωτής εργασίας, τους ανέργους και τους μετανάστες. Μόλις το 5% των ανέργων διατηρεί (ή διατηρούσε) οργανωτική σχέση με τα σωματεία ή τα συνδικάτα της δουλειάς του. Το ποσοστό του 5% είναι και ο δείκτης συμμετοχής για τους ξένους εργαζομένους (μετανάστες) στην Ελλάδα. Στην έρευνα της ΓΣΕΕ το 2000 (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ηράκλειο, Βόλος) το ποσοστό συμμετοχής των μεταναστών έφτανε το 16%. Όμως, όπως φαίνεται από τα στοιχεία του 2003-2004, το εθνικό ποσοστό βρίσκεται σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Andolfatto, D. et Labbé, D. (2000), *Sociologie des syndicats*, La Découverte-col. Repères, Παρίσι.
- Booth, A. (1984), «A public choice model of trade union behaviour and membership», *Economic Journal*, 94, σσ. 883-898.
- Booth, A. (1985), «The free rider problem and a social custom model of trade union membership», *Quarterly Journal of Economics*, 100, σσ. 253-261.
- Booth, A. and Chatterji, M. (1995), «Union membership and wage bargaining when membership is not compulsory», *Economic Journal*, 105, σσ. 345-360.
- Burda, M. (1990), «Membership, seniority and wage-setting in democratic labour unions», *Economica*, 57 (228), σσ. 455-466.
- Checchi, D. and Lucifora, Cl. (2002), «Union density. The economic roles of unions and institutions: Unions and labour market institutions in Europe», *Economic Policy*, vol. 17 (35), σσ. 363-408.
- Checchi, D. and Visser, J. (2001), «Pattern persistence in European trade union density: a longitudinal analysis 1950-1997», Amsterdam Institute For Advanced Labour Studies, Working paper nr 4.
- Cohen, Y., Haberfeld, Y., Mundlak, G. and Saporta, I. (2003), «Unpacking Union Density: Membership and Coverage in the Transformation of the Israeli IR System», *Industrial Relations*, 42 (4), σσ. 692-711.
- Corneo, G. (1995), «Social custom, management opposition, and trade union membership», *European Economic Review*, 39, σσ. 275-292.
- Corneo, G. (1997), «The theory of the open shop trade union reconsidered», *Labour Economics*, 4, σσ. 71-84.
- Ebbinghaus, B. and Visser, J. (1998), «When Institutions Matter: Union Growth and Decline in Western Europe, 1950-95», *Arbeitsbereich*, I/Nr. 30, Mannheimer Zentrum Für Europäische Sozialforschung, Mannheim.
- EIROOnline (2004), *Evolution de la syndicalisation de 1993 à 2003*, <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2004/03/update/tn0403115u.html>.
- Jones, S. and McKenna, C.J. (1994), «A dynamic model of union membership and employment», *Economica*, 61 (242), σσ. 179-189.
- Ζαμπαρούκου, Στ. (1998), «Από την ενσωμάτωση στην αυτονομία: η συνδικαλιστική πολιτική του ΠΑΣΟΚ κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990», στο Σπουρδαλάκης, Μ. (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ: κόμμα, κράτος, κοινωνία*, Πατάκης, Αθήνα.
- Ιωάννου, Χρ. (1998), «Το μέλλον των συνδικάτων», *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, 12, σσ. 61-66.
- Κατσάνεβας, Θ. (1985), *Το συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα*, β' έκδ., Αιχμή, Αθήνα.
- Κατσορίδας, Δ. (2002), «Το ζήτημα της συνδικαλιστικής εκπροσώπησης», *Θέσεις*, 78, σσ. 103-136.
- Κουζής, Γ. (1999), «Το συνδικαλιστικό κίνημα και οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», στο Σακελλαρόπουλος, Θ. (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους*, Κριτική, Αθήνα, σσ. 253-310.
- Κουκουλές, Γ. (1984), *Ελληνικά συνδικάτα: οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση, 1938-84*, Οδυσσέας, Αθήνα.
- Μαυρέας, Κ. (2002), «Όψεις του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα: η περίπτωση του νομού Αττικής», στο Βερναρδάκης, Χρ. (επιμ.), *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα: έρευνες-δημοσκοπήσεις*, Ινστιτούτο V-PRC 2002, Λιβάνης, Αθήνα, σσ. 171-198.

- Naylor, R. and Cripps, M. (1993), «An economic theory of the open shop trade union», *European Economic Review*, 37, σσ. 1599-1620.
- Naylor, R. and Raaum, O. (1993), «The open shop union, wages and management opposition», *Oxford Economic Papers*, 45, σσ. 589-604.
- Τουτζιαράκης, Γ. (1997), «Κρίση των συνδικάτων: οργανώσεις καθολικής αλληλεγγύης ή λειτουργικό εξάρτημα της κοινωνίας των 2/3;», στο Κασσιμάτη, Κ. (επιμ.), *Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στο τέλος του 20ού αιώνα*, ΚΕΚΜΟΚΟΠ-Gutenberg, Αθήνα.
- VPRC/ΓΣΕΕ (1995), *Η συνδικαλιστική συμμετοχή των μισθωτών στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος.
- VPRC/Ινστιτούτο Εργασίας Επικοινωνιών (1998), *Οι εργαζόμενοι στις τηλεπικοινωνίες*, Μάιος-Ιούνιος.
- VPRC/ΟΜΕ-ΕΛΤΑ (1999), *Οι εργαζόμενοι στα Ελληνικά Ταχυδρομεία (ΕΛΤΑ)-Εργασιακές Σχέσεις και Συνδικαλιστική Συμμετοχή*, Οκτώβριος.
- VPRC/ΓΣΕΕ (2000), *Συνδικάτα και εργασία*, Μάιος-Δεκέμβριος.
- VPRC/ΟΤΟΕ (2001), *Οι εργαζόμενοι στις τράπεζες: συνδικαλισμός, συνθήκες εργασίας, αμοιβές και ασφαλιστικό*, Φεβρουάριος.
- VPRC (2003), *Πολιτική και Κοινωνική Συμμετοχή-Βαρόμετρο Κοινωνικού Εθελοντισμού*, Μάρτιος.
- VPRC (2004), *Πολιτική και Κοινωνική Συμμετοχή-Βαρόμετρο Κοινωνικού Εθελοντισμού*, Μάρτιος.